BOSHLANG'ICH SINF TABIIY FANLAR VA TEXNOLOGIYA DARSLIKLARIDA LINGVISTIK KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISH IMKONIYATLARINING MAZMUNIY TAHLILI

G'aniyeva Shodiya Azizovna
Farg'ona davlat universiteti
Professor, filologiya fanlari doktori (DSc).
No'monova Durdonaxon Ulug'bek qizi
Farg'ona davlat universiteti
«Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi
(boshlang'ich ta'lim) mutaxassisligi
2-bosqich magistranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.24215572

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf tabiiy fanlar va texnologiya darsliklarining o'quvchilarda lingvistik kompetensiyani rivojlantirishdagi imkoniyatlari tahlil qilinadi. Darsliklarda berilgan ilmiy matnlar, atamalar, savol-javoblar, rasmlar va amaliy topshiriqlarning o'quvchilar lug'at boyligi, og'zaki va yozma nutqi, mustaqil fikrlashi hamda kommunikativ ko'nikmalarini shakllantirishdagi ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, fanlararo integratsiya asosida lingvistik kompetensiyani rivojlantirishning metodik imkoniyatlari asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim, tabiiy fanlar, texnologiya, lingvistik kompetensiya, darslik, nutqiy rivojlanish, fanlararo integratsiya, ilmiy atamalar, kommunikativ ko'nikma.

KIRISH

Zamonaviy ta'lim jarayonida boshlang'ich sinf o'quvchilarining bilim olish faoliyatini rivojlantirish bilan bir qatorda, ularning o'z fikrini mustaqil ifodalash, ma'lumotlarni tahlil qilish, savollarga mazmunli javob berish va muloqotga kirishish qobiliyatlarini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim bosqichida o'quvchilarning lingvistik kompetensiyasini rivojlantirish keyingi ta'lim jarayonlarida muvaffaqiyatli ishtirok etishlari uchun zarur pedagogik shartlardan biridir. Lingvistik kompetensiya o'quvchining til birliklarini to'g'ri qo'llashi, so'zlarning ma'nosini anglash, grammatik jihatdan to'g'ri gap tuzish, matn mazmunini tushunish va o'z fikrini og'zaki hamda yozma shaklda ifodalash qobiliyatlarini o'z ichiga oladi.

Boshlang'ich sinflarda lingvistik kompetensiyani faqat ona tili va o'qish savodxonligi darslari orqali rivojlantirish bilan cheklanib qolish to'g'ri emas. Chunki tabiiy fanlar va texnologiya kabi o'quv fanlari ham o'quvchilarning nutqiy rivojlanishi uchun keng imkoniyatlarga ega. Ushbu fanlar orqali o'quvchilar tabiat hodisalari, tirik organizmlar, atrof-muhit, turli materiallar, texnik vositalar va amaliy jarayonlar bilan tanishadilar. Mazkur tushunchalarni o'zlashtirish jarayonida ular yangi so'zlarni o'rganadilar, atamalarning mazmunini anglaydilar va ularni nutqiy faoliyatda qo'llashga odatlanadilar.

Shu sababli boshlang'ich sinf tabiiy fanlar va texnologiya darsliklarining mazmunini lingvistik kompetensiyani rivojlantirish nuqtayi nazaridan o'rganish, ulardagi mavjud didaktik imkoniyatlarni aniqlash hamda ta'lim jarayonida ulardan samarali foydalanish usullarini ishlab chiqish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Boshlang'ich sinf tabiiy fanlar darsliklari o'quvchilarda tabiat va unda sodir bo'ladigan jarayonlar haqida dastlabki ilmiy tasavvurlarni shakllantirishga xizmat qiladi. Darsliklarda o'simliklar, hayvonlar, inson organizmi, suv, havo, tuproq, ob-havo va ekologik muammolarga oid mavzularning yoritilishi o'quvchilarning nafaqat dunyoqarashini, balki lug'at boyligini ham kengaytiradi. Masalan, o'simliklar haqidagi mavzularni o'rganish jarayonida ildiz, poya, barg, gul, meva, urug' kabi so'zlar o'quvchilarning faol lug'at tarkibiga kirib boradi. Biroq ushbu so'zlarni shunchaki yodlash yetarli emas. Ularning mazmunini anglash, boshqa tushunchalar bilan bog'lash va mustaqil gaplar tarkibida qo'llash muhim hisoblanadi [2].

Tabiiy fanlar darsliklarida berilgan matnlar bilan ishlash o'quvchilarning o'qib tushunish, asosiy fikrni ajratish, ma'lumotlarni qayta bayon qilish va xulosa chiqarish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Masalan, suvning tabiatdagi aylanishi mavzusini o'rganishda o'quvchi bug'lanish, kondensatsiya, yog'ingarchilik kabi tushunchalarni o'zlashtiradi. Ushbu jarayonlarni izohlash davomida u voqealar ketma-ketligini ifodalash, sabab va oqibat munosabatlarini tushuntirish hamda ilmiy mazmundagi fikrlarni sodda jumlalar orqali bayon qilishga o'rganadi. Demak, tabiiy fanlar darsliklaridagi o'quv materiallari lingvistik kompetensiyaning leksik, grammatik va kommunikativ tarkibiy qismlarini rivojlantirish uchun muhim vosita hisoblanadi. Tabiiy fanlarni o'qitishda kuzatish va tajriba jarayonlarini nutqiy faoliyat bilan bog'lash ham alohida ahamiyatga ega. O'quvchilar muayyan tabiiy hodisani kuzatib, uning qanday sodir bo'layotganini tushuntiradilar, natijalarni taqqoslaydilar va o'z xulosalarini bayon qiladilar. Bunday faoliyat jarayonida "avval", "keyin", "natijada", "chunki", "shuning uchun" kabi mantiqiy bog'lovchi birliklardan foydalanish malakasi rivojlanadi. Natijada o'quvchilarning nutqi mazmunan izchil, grammatik jihatdan to'g'ri va mantiqan bog'langan shaklga keladi. Texnologiya darsliklari ham lingvistik kompetensiyani rivojlantirishda o'ziga xos imkoniyatlarga ega. Ushbu fan mazmuni o'quvchilarning amaliy faoliyati, turli materiallar bilan ishlashi, buyumlar tayyorlashi va texnik jarayonlarni o'rganishi bilan bog'liq. Darsliklarda qog'oz, karton, mato, plastilin, tabiiy materiallar, asbob-uskunalar va ulardan foydalanish qoidalariga oid tushunchalar beriladi. Mazkur tushunchalarni o'zlashtirish davomida o'quvchilar o'lchash, kesish, buklash, yopishtirish, biriktirish, shakllantirish kabi fe'llarni o'rganadilar va ularni amaliy faoliyatda qo'llaydilar.

Texnologiya darslarida o'quvchilardan bajarilgan ish jarayonini izohlash, foydalanilgan materiallarni nomlash va tayyorlangan buyum haqida ma'lumot berish talab etilishi mumkin. Masalan, qog'ozdan turli shakllar yasash jarayonida o'quvchi dastlab materialni tanlaydi, keyin uni o'lchaydi, belgilaydi, kesadi va kerakli shaklga keltiradi. Ushbu jarayonni og'zaki tushuntirish orqali harakatlar ketma-ketligini ifodalash, gaplarni o'zaro bog'lash va fikrni izchil bayon qilish ko'nikmalari shakllanadi. Shu bilan birga, o'quvchilar o'zlari tayyorlagan buyumlarni sinfdoshlariga taqdim etish orqali nutqiy faollik va muloqot madaniyatini rivojlantiradilar. Tabiiy fanlar va texnologiya darsliklarini lingvistik kompetensiya nuqtayi nazaridan tahlil qilishda, avvalo, ulardagi leksik birliklar, matnlarning mazmuni, savol-topshiriqlarning tuzilishi va o'quvchilarni mustaqil fikrlashga undash xususiyatlariga e'tibor qaratish lozim. Leksik tahlil darsliklarda qo'llanilgan yangi so'zlar va ilmiy atamalarning mazmunini, ularning yosh xususiyatlariga mosligini hamda izohlanish darajasini aniqlashga yordam beradi. Matn tahlili esa o'quv materiallarining tushunarliligi, gaplarning mazmuniy bog'liqligi va o'quvchining mustaqil o'qib tushunishiga qo'yiladigan talablarni baholash imkonini beradi.

Shuningdek, darsliklarda berilgan savol va topshiriqlar o'quvchilarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishda muhim o'rin tutadi. Faqat qisqa javob talab qiladigan savollar bilan cheklanib qolmasdan, o'quvchini fikrini izohlashga, taqqoslashga va dalillar asosida xulosa chiqarishga

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

undaydigan topshiriqlardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Masalan, "Nima uchun o'simliklar suvga ehtiyoj sezadi?", "Tabiatni muhofaza qilish uchun qanday ishlarni amalga oshirish mumkin?", "Tayyorlagan buyumingizni qanday materiallardan foydalangan holda yaratdingiz?" kabi savollar o'quvchilarning fikrlash va nutqiy faoliyatini faollashtiradi.

Darsliklarning lingvistik imkoniyatlarini rivojlantirishda fanlararo integratsiya ham muhim metodik ahamiyatga ega. Tabiiy fanlar va texnologiya mashg'ulotlarida ona tili hamda o'qish savodxonligi darslarida o'zlashtirilgan bilimlarni amalda qo'llash o'quvchilarning til kompetensiyasini mustahkamlaydi. Masalan, tabiiy fanlar darsida o'rganilgan hodisa haqida kichik matn tuzish, texnologiya darsida tayyorlangan buyumning tavsifini yozish yoki mavzuga oid atamalar lug'atini shakllantirish orqali fan mazmuni va nutqiy faoliyat o'zaro uyg'unlashtiriladi.

Lingvistik kompetensiyani rivojlantirish uchun o'quvchilarning yoshiga mos ijodiy va kommunikativ topshiriqlardan foydalanish zarur. Jumladan, mavzuga oid yangi so'zlarni izohlash, rasm asosida hikoya tuzish, berilgan gaplarni davom ettirish, matn mazmunini qayta bayon qilish, tajriba natijalarini yozma ifodalash va bajarilgan amaliy ishni taqdim etish kabi faoliyatlar samarali hisoblanadi. Bunday topshiriqlar o'quvchilarning yangi so'zlarni o'zlashtirishiga, ularni nutqda faol qo'llashiga va o'z fikrini mustaqil ifodalashiga imkon yaratadi [5].

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich sinf tabiiy fanlar va texnologiya darsliklari o'quvchilarning lingvistik kompetensiyasini rivojlantirish uchun katta ta'limiy va metodik imkoniyatlarga ega. Tabiiy fanlar orqali o'quvchilar tabiat hodisalari va ilmiy tushunchalarni izohlashni o'rgansalar, texnologiya mashg'ulotlari davomida amaliy jarayonlarni tavsiflash, harakatlar ketma-ketligini ifodalash va bajarilgan ish natijalarini taqdim etish ko'nikmalarini egallaydilar. Bu esa ularning lug'at boyligi, og'zaki va yozma nutqi, mantiqiy fikrlashi hamda kommunikativ faolligini rivojlantiradi.

Darsliklarni lingvistik kompetensiya nuqtayi nazaridan tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, o'quv materiallarining mazmuni, ilmiy atamalarning izohlanishi, matnlarning tushunarliligi va topshiriqlarning kommunikativ yo'nalishi ta'lim samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu bois tabiiy fanlar va texnologiya darsliklarini o'quvchilarning nutqiy faoliyatini rivojlantirishga xizmat qiladigan topshiriqlar bilan boyitish, fanlararo integratsiyani kuchaytirish va amaliy faoliyatni og'zaki hamda yozma nutq bilan uyg'unlashtirish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sangirova Z. B. va boshq. Tabiiy fanlar: 3-sinf uchun darslik. – Toshkent: Respublika ta'lim markazi, 2022. – 136 b.
2. Sanakulov X. R., Abdiyeva D. X. Texnologiya: 3-sinf uchun darslik. – Toshkent: Respublika ta'lim markazi, 2022. – 80 b.
3. Miraxmedova D. S., Shamsiyeva Z. S. Texnologiya: 1-sinf uchun darslik. – Toshkent: Respublika ta'lim markazi, 2021. – 72 b.
4. Mannopova I. A., Sayfurov D. M. Texnologiya: 4-sinf uchun darslik. – Toshkent: O'qituvchi, 2020. – 112 b.
5. Saloxitdinova N. M. Boshlang'ich sinflarda integratsiyalashgan ta'limni takomillashtirish. – Toshkent: Tamaddun, 2021. – 52 b.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.